TRENCSÉNYI LÁSZLÓ

„Meg kell tanulnunk ezt a nyelvet”

Hozzászólásomban kánonok és kánoncsinálók hasonlóságairól és különbségeiről szeretnék szólni.

Hol vagyunk már attól, amikor 1983-ban Fekete Gyula nemzeti író a pártsajtóban kívánt áttörhetetlen gátakat állítani a „szennyezett források”-nak, a „rothadó nyugati kultúra válságjelensége”-ként leírt populáris jelenségeknek? Megjegyzem, tizennyolc évvel korábban a marxista filozófus, Lukács György (Feketénél már akkor összehasonlíthatatlanul elegánsabban és bölcsebben) *az ész trónfosztása* metaforát alkalmazta az „irracionalista-polgári” kultúrateremtésre. Ráadásul pár évvel később immár a pártfőtitkár engedékenységét ünnepelte a jeles, immár legitim rockmuzsikus-elit – „az ész a fontos, nem a haj”.[1]

Hol vagyunk már ettől?

Ámbár új fényt ad a problematikának az idén kora tavasszal elhangzott oktatáspolitikusi kijelentés, mely szerint az iskolának „nem a tanulók igényeit kell szolgálnia, hanem a nemzeti értékek átszármaztatását”.[2] Ez utóbbi mondat kultúra- és társadalomképe ugyanis – pedagógiájáról nem is beszélve – hamis. Azt feltételezi, hogy létezik az egyének felett – abszolútum gyanánt s mint egy transzcendens valami – a nemzeti *értékvilág*, ama bizonyos nemzeti kultúra, s nem vesz arról tudomást, hogy a kultúra nem hatalmi elitek szalonjaiban és dolgozószobáiban született döntések derivátuma, hanem kultúrateremtő, -fogyasztó, és -őrző egyének, közösségek, csoportok kultúrájának organikus szövete, integrált egysége – még akkor is, ha ebben az egységben sokféleség, olykor ellentétes világképek, emberképek nyilvánulnak meg. „Szerelemben nem parancsol a bíró” – szoktam volt mondani erre „baloldali-népi-liberális” értelmiségiként.[3]

Vagyis: nincs más megoldás. Az iskolában is a „tanulók igényeit” kell kielégíteni. Nem bánom: termékeny diskurzust teremteni az ő kulturális „igényeik” s tanáruk – esetemben: jómagam – „igényei” (kulturális életvilága) között. (Megjegyzem, ezen az úton halad Arató

[1] Kádár János a KISZ 1967-es kongresszusán tette szóvá az államszocialista öltözködési és hajviselet-szigorúság túlzásait. Az Illés együttes *Az ész a fontos, nem a haj* c. dala pedig 1968-ban íródott. Mellesleg – minthogy témám most nem ez – meg kell kérdeznem: van-e érdemi különbség abban, hogy a fogyasztókat kergető piac, avagy a behódolókat kereső politikai hatalom domesztikálja, domesztikálta az ifjúsági kultúra organikus protest-megnyilatkozásait, autonóm önkifejezés-kereső kulturális törekvéseit?

[2] A szerző itt Takaró Mihálynak a március 3-án a Magyar Nemzetben megjelent interjújára utal. https://magyarnemzet.hu/belfold/korokon-ativelo-ertekek-a-tantervben-7830425 (A szerk.)

[3] A hármas epitethon ornanst Mihály Ottó kollégámtól és barátomtól kaptam, vállalom.

László is, amikor „járatokat" képez tantervében és tankönyveiben – így kerül egy órára Hamlet és Colombo, az Újszövetség és Bodor Ádám.)

zajlik-e ez a mozgás a popkultúra most tárgyalt területe, a sci-fik, fantasyk esetében

Tovább kérdezek: a populáris irodalom elterjedésére, mondhatni uralkodó kulturális komponenssé válására Umberto Eco metaforája is elavult lenne már? Ő „új középkor" eljöveteléről beszélt. Vagy Hankissé-e a pontos megfogalmazás, amikor „proletár reneszánsz"-ként jellemzi korunk kulturális világát? S itt arra gondolt, hogy a műveltséghez való hozzáférés a végtelenségig kitágult – elsősorban a modern technológiák (NB a piacgazdaság dömpingje) révén –, de ellentétben az „igazival" a proletárok[4] által (is) hozzáférhető és megszerzett kulturális javak: tömegkultúrává gazdagodva elsilányulnak. (Vagy elsilányulva válnak gazdagabbá.)

E szójátékkal szeretném kifejezni a folyamat kétirányúságát.

Nézzük meg történeti szemszögből is. A néprajz, szorosabban a folklorisztika segítségével leírt archaikus világ többé-kevésbé egységes (gyakran túlozva idealizáltan megjelenített) kultúrája idejének elmúltával sok minden történt a modernitás eljöveteléig.[5] Gondoljunk csak bele: Rabelais híres, már klasszikus veretű regényei ponyván terjedtek, a *Don Quijote* mint lovagregény-paródia szintúgy, és a Shakespeare-drámák szereplőinek hármas felosztása, illetve Mozart *Varázsfuvolá*jának népopera-jellege is mind-mind arról tanúskodik, hogy bizony intenzív átjárás volt csoportkultúrák és kultúrát hordozó csoportok között.

Zajlik-e ez a mozgás a popkultúra most tárgyalt területe, a sci-fik, fantasyk esetében? Vagy mégiscsak eo ipso lényegük az alternativitásuk, nemzedéki vagy csoportidentitást kifejező szándékuk?[6]

Tudunk sorolni olyan modern divatműveket, melyek zökkenőmentesen integrálódtak a középosztályi, sőt az elit kultúrába. Gondoljunk a jazz vagy épp a klezmer „komolyzenei" diadalútjára vagy híres filmzenék nagy koncerttermekben való megszólalására. John Williams mára több mint „szalonképes" ebben a szférában.[7] Vagy gondoljunk a sci-fi regények újjászületésére kiemelkedő filmrendezők (pl. Tarkovszkij) alkotásaiban.

[4] Nem feltétlenül a marxi, lenini, sőt József Attila-i – *A város peremén* című versben a mélyhegedű-metaforával leírt – utópiára gondolok, amikor a *proletár* szót emlegetem a kultúrával összefüggésben.

[5] Petőfi és Arany, majd Bartók és Kodály programja már tudatos – mondhatni mesterséges – „értékegyesítés". Hasonló motívumokkal kísérelték meg „beemelni" a kánonba az éppen kimaradni érzékelt népművészetet, azzal a különbséggel, hogy (például) a Halmos-Sebő féle, tímári-nováki újfolklorizmus a táncházban újféle indulattól vezérelten kért helyet magának a kultúrában. Ha Csoóri Sándor definíciójának hitelt adunk, akkor ez a mozgalom éppen fordított mozgást intencionált: a „színpadról levinni mindezt a parkettára".

[6] A fent már emlegetett politikai vagy piaci indíttatású pacifikálás, domesztikálás ellenére.

[7] Egy korábbi munkámban „bartóki modell"-t emlegettem erre a jelenségre; utalva a *Kontrasztok* című trióra, sőt a *Concerto* híres tételére, melyben Zerkovitz „Szép vagy, gyönyörű vagy, Magyarország" kezdetű, Illyés által elátkozott dallama nyer új tartalmat a hazavágyó emigráns elégiájában.

S vajon hová soroljuk a gyermekszoba-irodalomba „lecsúszott", mára már csaknem elfelejtett populáris műveket? A híres indiánregényeket? Verne-t (akit a magyar olvasó egyszerűen *Verne Gyula*ként emlegetett két nemzedékkel korábban)?

a filmek világában a fantáziavilágok a meghatározóak (űrben, dzsungelben, mesebeli univerzumban, akár tudományos talárban, akár anélkül)

Mára tán fordított a folyamat. A gyerekeknek szánt opuszok „emelkednek fel" fiatalok, felnőttek kulturális fogyasztói terébe, sőt válnak ott többféle módon is kultikus jelentőségűvé. A nagy csillagháborús vagy titokzatos világokban játszódó sorozatok hősei, harcterei, szólásai már a mai 50 évesek kommunikációjának is részei, ők ilyen tekintetben „félszavakból is értik egymást".[8]

Ez az élet rendje. Vagyis ha tanítványainkkal való bármilyen tárgyú diskurzushoz keresünk emlékezet-talapzatokat, akkor nem tehetünk mást, az ő metaforáikat, hőseiket idézzük. Akkor is, ha ama jelenségvilágok eddig kimaradtak tanultságunkból.

Már csak egy a kérdés. Vajon mi az oka annak, hogy a legnépszerűbb (politikai klasszikusok által a leg*fontosabbnak* is minősített)[9] műfaj, *a filmek* világában a fantáziavilágok a meghatározóak (űrben, dzsungelben, mesebeli univerzumban, akár tudományos talárban, akár anélkül)?

Nincs-e emögött valamilyen *menekülési* motívum, a rossz és érthetetlen valóságos világból való virtuális kiemelkedés igénye és szükséglete? Vagy ugyanezt „filmtörténetivé" formálva: nincs-e arról szó, hogy a megelőző – akár szovjet, akár amerikai, akár magyar – második világháborús *mitológia* szimbólumrendszere kimerült, kifogyott – egyfelől a *Schindler listája* és a *Saul fia* a méltó zárókő, másfelől az „Indiana Jones-sorozat" kacérkodása az egykori náci rekvizitekkel is már csak bohóckodás – s mindennek helyébe lépett a nemlétező halandók és halhatatlanok világának új mitológiája?

Még egyszer: nem tehetünk mást. *Dialógust* ezzel a szótárral, ezzel a képtárral, ezen hősök iránti rajongással vagy gyűlölettel lehet teremteni tanítványainkkal. Meg kell tanulnunk ezt a nyelvet.[10]

---

[8] Vajon tudja-e még az olvasó, hogy e szólás az 1928-as születésű nemzedék jeles humoristája, Szilágyi György korábban elhíresült *Hanyas vagy?...* című, 1976-ban írt monológjából származik? Nem kérem számon. Hiszen írásom éppen arról szól, hogy a kulturális kánon organikusan mozog, benne – illetve emlékezetünkben és szóhasználatunkban – a kultikus művek fel-alá járkálnak. Az örökkévalóságra nincs garancia. Csupán hiteink vannak, hogy a mi nemzedékünk alapélményei örök érvényűek. S ehhez keresünk tudományos érveket.

[9] A fiatalabb nemzedéknek írom: sokáig ez, a Vlagyimir Iljics Leninnek, az 1917-es oroszországi szovjet forradalom vezetőjének tulajdonított aforizma állt minden filmkulturális nevelési mű élén – mintegy mottóként.

[10] Elmúltam hetven éves. Bizonyára fiatalabb kollégáimnak ez nem is okoz dilemmát.

Végül megint egy kérdés: a populáris kultúra jelenségvilágának vajon nem természetes létezésmódja annak divatjellege? Egyik napról a másikra tűnnek fel és tűnnek el a szavak, a színterek és a hősök.[11] E művek a kánon könnyűlovassága. Ez a funkciójuk a kánonban. Ez persze megnehezíti tantervesíthetőségüket. De hisz alighanem a természettudományos eredményekkel is ez a helyzet.

[11] Csak jelzem, hogy hiábavaló próbálkozás volt, amikor az egyik NAT-verzió – kegyet gyakorolván, vagy lépést tartva a korral – beemelte az Ének-zene műveltségi részterületbe a „populáris kultúra gyöngyszemei”-t. S azonnal művet is rendelt hozzá: a tantervírók ifjúságának sláger-darabját. Vajon a tanterv alapján tanuló gyereknek mondott ez a mű még valamit? Vagy ugyanolyan elunnivaló mű volt, mint egy Wagner-opera? (Már elnézést kérek a Parsifal-rajongóktól.)